

Maaseik of Bergeijk: het raadsel van de bakermat van Jan en Hubert van Eyck opgelost

Jan en zijn broer Hubert van Eyck worden al eeuwen lang erkend als briljante toonbeelden van de vaderlandse schilderkunst. Het “Lam Gods” is door Hubert begonnen en door zijn broer Jan voltooid. Veel gegevens zijn over deze schilders niet bekend totdat een grote tentoonstelling in 2020 te Gent de belangstelling voor het leven en werk van de beide schilders nieuwe impulsen gaf. Helaas moest de tentoonstelling vroegtijdig worden beëindigd door de corona-epidemie.

Over de levens van de kunstenaars werden tot 2020 slechts twee publicaties van groot belang geacht. Het eerste werk was van James Weale, Hubert and John van Eyck, Their life and work, London-New-York (1908) en het tweede werk was van Elisabeth Dhanens, Hubert en Jan van Eyck, Antwerpen (1980). In april 2022 kwam weer voor het eerst een baanbrekend en nogal anders getint beeld van de schilders naar boven, dan we tot dan toe gewend waren geweest.

De tot dan toe gangbare opvatting was dat de schilders Van Eyck als familienaam hadden en in het Belgische Maaseik geboren waren. Deze stad koestert dan ook al 160 jaar de beeltenis van de beide broers op de Markt aldaar. Zij werden in 2022 tot ereburgers van deze stad benoemd.

Bijna alle biografen tot 2020 gingen uit van de volgende absoluut zekere veronderstellingen voor wat betreft hun geboorteplaatsen, sterfdata en verwantschappen. Dit op grond van de volgende 7 argumenten:

1. Jan en Hubert waren broers uit een familie die we kennen onder de naam Van Eyck.
2. Jan overleed in 1441 te Brugge en Hubert in 1426.
3. Zij hadden een broer Lambert, die ook schilder was en in 1441 nog leefde.
4. De vrouw van Jan heette Margaretha en was geboren in ca. 1406. Van haar is een mooi portret bewaard gebleven, geschilderd door haar man. Beiden waren geboren in het bisdom Luik.
5. Een kind van Jan kreeg in 1434 de hertog van Brabant als peetvader bij zijn doop.
6. Een dochter van Jan, Livina, trad in 1449 in het Sint Agnes te Maaseik.
7. Jan van Eyck had al eerder, voor 1441, liturgische gewaden geschonken aan hetzelfde klooster.

Dit zijn gegevens uit eigentijds bronnen (archivalia), waarover geen twijfel bestaat. Zij zijn ontleend aan de rekenkamer van de hertog, aan het kalendarium van het klooster te Maaseik, en aan gegevens uit kerkelijke en wereldlijke archieven te Brugge en Gent.

Andere gegevens werden door de biografen geput uit latere, 16e eeuwse kronieken of manuscripten van meer dan een eeuw na het overlijden van Jan van Eyck (1441). Dat zijn voornamelijk werken van Marcus van Vaernewijk (16e eeuw), Karel van Mander, Het Schilderboek (Haarlem 1604) en Lucas de Heere, Den Hof en Boomgaard der Poësie (Gent 1605). In hoeverre zij elkaar beïnvloed hebben is thans niet meer na te gaan. Zijn wezen alle drie Maaseik als geboorteplaats aan, zonder daarvoor met bewijzen deze bewering te onderbouwen.

Ook latere, en dus secundaire, bronnen hebben richting gegeven aan de vraag waar de schilders geboren zijn, zoals een tekening van na 1550 van het epitaaf (een bijgevoegde tekst) van de grafsteen van Jan van Eyck te Brugge, waarop enkele familiewapens van Jan van Eyck staan afgebeeld. Op dit aspect komen we nog terug. De grafsteen zelf vertoont geen tekst meer. Volgens een van deze latere bronnen zouden de schilders ook nog een schilderende zuster Margaretha gehad hebben, die bijgezet zou zijn bij haar broer Hubert in Gent. Een ander argument om Maaseik als geboorteplaats te kiezen is een fragment aantekeningen van Jan van Eyck zelf op een schets van een portret van kardinaal Albergati. Deze tekst zou bovendien dialectologisch meer bij Maaseik dan bij Bergeijk passen.

Een grote tentoonstelling in 2020 over het leven en werk van Jan en Hubert van Eyck in Gent droeg als naam "Van Eyck. Een optische revolutie". De tentoonstelling werd begeleid door een omvangrijk en fraai uitgevoerd werk waarin we op pagina 127 lezen: Een vondst over zulke belangrijke kunstenaars als de Van Eyck's zou natuurlijk eeuwige roem opleveren". Aldus prof. Dr. Jan Dumolyn, hoogleraar aan de Universiteit van Gent.

Welnu: lang behoefde de professor niet te wachten op nieuwe vondsten. In 2022 verscheen een studie van 68 pagina's over de herkomst van de gebroeders Van Eyck door archiefvorscher Dr. Lucas G.C.M. van Dijck, uitgegeven door het Jheronimus Bosch Art Center in 's-Hertogenbosch. Een boek met tientallen nieuwe gegevens over de schildersfamilie Van Eyck. Hoe was dat mogelijk? Na zes eeuwen onderzoek met weinig resultaat, nu vrij onverwacht tientallen nieuwe gegevens.

De sleutel om tot dit resultaat te komen was de volgende: iedere biografie was gespitst op de familienaam Van Eyck. Deze naam komt in de zuidelijke Nederlanden zeer vaak voor en duidde meestal op een oorsprong uit Maaseik of Bergeijk. Ieder onderzoek in die richting liep vast, onder meer omdat geen enkel gezin Van Eyck uit de betreffende periode een wapen voerde, zoals op de hierboven vermelde schets van het epitaaf van Jan van Eyck. Ook vond men in de bekende genealogische naslagwerken geen gezin met een Jan, Hubert en Lambert als broers, of met een Margaretha als vrouw van Jan.

Archiefvorscher Van Dijck had al eens een biografisch werk gepubliceerd over Jheronimus Bosch (1450-1516), die in zijn jeugd Joen van Aken heette. Op latere leeftijd heeft hij zich een kunstenaarsnaam aangemeten, namelijk Jheronimus Bosch, waarbij Bosch duidde op zijn geboorte- en woonplaats. Jheronimus was de Latijnse naam voor Joen. De huidige gewoonte hem Jeroen te noemen is absoluut onverantwoord. Bosch was een schildersnaam, want in de civiele rechtspraak van de stad bleef hij Van Aken heten. Indien we dit principe nu eens zou worden toegepast op de gebroeders Van Eyck? Dank zij de omvangrijke archieven van de stad 's-Hertogenbosch, met rechtsbevoegdheid over de gehele Kempen, ging de auteur op zoek naar de 800 oorkonden, die het Schepenbank archief van die stad bezit over het dorp Bergeijk, in de Middeleeuwen bijna altijd Eyckelbergh of Eyck genoemd.

De gelukstreffer bleek nu een oorkonde uit 1417, waarin een gezin wordt genoemd in een hypotheekakte op hun woonhuis, het kasteeltje Poirtync te Bergeijk. In die oorkonde is sprake van broers Jan en Hubert Bac uit Eyck. Uit deze akte blijkt Jan ouder te zijn dan zijn

broer Hubert, hetgeen tot nu toe altijd andersom werd beweerd, De weduwe had acht kinderen: drie jongens en vijf meisjes. Broer Lambert wordt in deze oorkonde niet vernoemd, waarschijnlijk omdat hij een bastaard was en geen erfrechten mocht hebben. Later treffen we hem wel aan in het archief van de Sint Jacobsabdij te Luik als broer van Jan (onder de naam Bac).

Groter was echter de verrassing dat de familie genoemd werd: Bac van Eyck. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat de van oorsprong Tilburgse familie Bac, alhoewel van lagere adel, van groot aanzien was, met abten, bevelhebbers en raadsheren voor de hertogen van Brabant. Van Dijck stelde vast dat de Tilburgse oorsprong van de familie al van voor 1200 dateert en gedurende meerdere eeuwen in belangrijk contact met de Norbertijner abdijen van Postel, Tongerlo en Averbode stond. Meerdere leden uit de familie Bac werden monnik en enkelen ook abt. Anderen traden op namens die abdijen voor het beheer van hun kloostergoederen te Bergeijk.

Rond 1380 verhuisde een Hubertus Bac naar Eyck (Bergeijk), waar zijn kinderen Bac van Eyck werden genoemd. De functie van hun vader was kwartierschout van de hertog in het kwartier de Kempen en leenman van de bisschop van Luik. Ook was hij legeraanvoerder geweest in de slag van Baesweiler in 1371 tussen de Brabanders en Geldersen. De familie Bac voerde in hun familiewapen in het schildhoofd een naar rechts lopende Brabantse leeuw. Verder was het schild leeg. Een voorname en welvarende, tevens invloedrijke, familie dus.

Genealogisch onderzoek uit uitsluitend eigentijdse en primaire bronnen (zoals belastingregisters en schepenprotocollen) heeft uitgewezen dat de gegevens betreffende het gezin Bac volledig toepasbaar zijn op de gebroeders Van Eyck, Dat veranderde ook enkele veronderstellingen van de Gents-Maaseikse mythe: Jan van Eyck bleek negen of tien kinderen te hebben, over wie veel in de Brugse archieven te vinden was onder de familienaam Bac. Jan bleek ook ouder te zijn dan Hubert. Het ouderlijk kasteel te Bergeijk bleef in handen van de nazaten van Jan van Eyck tot 1598, toen deze tak kort erna uitstierf. De welvaart in die tak bleef behouden, want de laatste mannelijke erfgenaam blijkt "jonkheer Adam Bac" genoemd te worden.

Er is nóg een belangrijk argument voor de visie van Bergeijk. Het epitaaf van de grafsteen van Jan van Eyck vertoont niet alleen een wapen Bac (per vergissing een variant uit de tak Bac van Broecheven), maar ook het wapen van zijn moeder, zijnde het wapen van de stad Sittard. Nader onderzoek toont aan dat de moeder van de schilders inderdaad Van Sittard heette. Kort voor Jan's dood blijkt hij nog een huis te Bergeijk te bezitten, afkomstig van een kinderloos gestorven oom van moederszijde, een zekere Gerard van Sittard. Zo kunnen we nog menig argument in de Bergeijk-variant naar boven halen.

Pogingen om de Belgische Van Eyckkenner prof. Dr. Jan Dumolyn tot hoor en wederhoor over de controverse over de geboorteplaats van de gebroeders Van Eyck te bewegen zijn steeds op niets uitgelopen. Andere schriftelijke reacties vanuit België bleven eveneens uit. Ook vaak kwetsieuze zaken worden verzwegen (zoals de blunder bij de restauratie van Het Lam Gods), hetzij uit angst voor confrontaties op wetenschappelijk niveau, hetzij omdat er over het betreffende onderwerp te weinig specialisatie of interesse bestaat. Hoe dan ook:

een stevige aanvaring bleef niet uit en kan de lezer bestuderen op een website van de Utrechtse mediëvist Dr. Mr. Martin de Bruijn te Utrecht in meerdere reacties zie: www.broerendebruijn.nl/Eyck.html. De Bruijn is er dan ook van overtuigd dat Bergeijk de geboorteplaats van Jan en Hubert van Eyck is.

Een volgend symposium over de geboorteplaats van de gebroeders Van Eyck met als titel *Jan en Hubert van Eyck, geboren en getogen in Kasteel Portinc aan de Lijnt in Bergeijk?* wordt gehouden te Bergeijk op 5 april 2025. Men kan zich voor dit symposium aanmelden bij Heemkundekring Bergeijk. Deskundigen en geïnteresseerden zijn er van harte welkom en daar kunnen alle vragen en opmerkingen zonder enige beperking aan de orde gesteld worden.

20 januari 2025